Ad fontes!

Володимир Погребенник

ДІАЛОГ "РОМАН РАХМАННИЙ – ІВАН ФРАНКО": транспозиції, ремінісценції, актуалізація

Ім'я Романа Рахманного (справжнє прізвище Роман Олійник, псевдоніми Роман Хміль, Romain d'Or), публіциста, есеїста, історика та літературознавця з діаспори, на батьківщині стало ширше знаним уже в період незалежності. Особливо після 1997 року, коли в Києві побачив світ солідний том його вибраних есеїв і статей 1945–1990 рр. під заголовком "Роздуми про Україну". На той час автор уже був увінчаний лаврами лауреата Державної премії України імені Т.Г.Шевченка за фундаментальний тритомник "Україна атомного віку" (Торонто, 1987–1991), вибрані есеї з якого ввійшли до доповненого видання 1997 р.

Тож повернення одного з екзильних "найактивніших і найпомітніших публіцистів та аналітиків" (Іван Дзюба) в Україну стало можливим за умов краху в ній тоталітаризму та ідеологічних табу. Відкривши котрусь із численних книжок Романа Рахманного, селянського сина зі Львівщини, українці причастяться до духу істини (його, згідно з ученням кирило-мефодіївців, необхідно пізнати, і тоді він визволить нас), зможуть переконатися в непроминущій вартісності доробку Майстра.

Його творчість не втратила актуальності в умовах XXI "післямирноатомного" століття завдяки відданості автора доленосній ідеї незалежної суверенної держави, освяченої жертовністю героїв визвольних змагань, гуманним ідеалам справедливості й толерантності, потребам плекання української самобутності, святих соборів душ. У розмислі Р.Рахманного-публіциста про історичну долю й недолю батьківщини особливо важило слово-зброя. Насамперед рідного письменництва – Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Юрія Липи, Миколи Куліша, Юрія Клена, Євгена Маланюка, Івана Багряного, Ліни Костенко й багатьох інших, зокрема й авторів, менше знаних навіть фахівцями (Василя Мови-Лиманського, Миколи Філянського та ін.). Їхня "стара" емоційність, національно-патріотичний і соборницький пафос, мужні позви з насильниками-асиміляторами примножували українську гідність творчого набутку доктора філософії Монреальського університету Романа Рахманного, ставали високим ідеологічно-естетичним контекстом й інтертекстом його спадщини, мисленнєвої, але не чужої емоційно-образним, сливе художнім вигинам думки. Всі ці ознаки творили відкриту в часі діалогічність роздуму про найдорожче.

Постать українського Мойсея – Івана Франка – надзвичайно імпонувала його краянинові Р.Олійнику, який народився через два з половиною роки після смерті того, хто так і не дочекався "розвидняющогося дня" (І.Франко) України (виникнення УНР, ЗУНР, свята Злуки), хоча й виховав ту "коменду", за висловом

В.Стефаника, що відродила вітчизну з небуття на політичній мапі світу. Огром і виразна "україноцентричність" Франкової творчості, як художньої, так і публіцистичної, наснаженість самостійницьким і соборницьким пафосом ще з початку 80-х років, його високий авторитет посприяли налагодженню та продуктивності діалогу. Він тривав не одне десятиліття й увінчався спеціальними франкознавчими студіями.

У концепції Р.Олійника Франко — той майстер слова, який разом із Шевченком визначив український шлях для всіх "трудовиків" культури, "незламний патріот", із творчості якого їм варто черпати натхнення. Оцінюючи творчість Франка з погляду історика, Р.Олійник зазначав, що він "розширив поняття української нації на прадавні українські землі та на всі часи накреслив величезну візію української держави" (студія "На шляху до Великої України": РПУ, 197). Втілено її в урочих словах поеми "Мойсей", до якої найчастіш апелював публіцист: український народ колись "трусне Кавказ", "впережеться Бескидом", стане "хазяїном домовитим" у своїй хаті та на власнім полі, в "народів вольних колі". У рецепції Олійника як політика Франко цінний тим, що остеріг українство: нізащо не слід обмежуватися лише культурно-освітньою діяльністю (див. РПУ, 664). Для Р.Олійника як людини та громадського діяча великий соборник вартий наслідування за принципову твердість і особливу відпорність, відбиту в лицарському гаслі "Проти рожна перти..." (УАВ, I, 131), за патріотизм, по-франківськи скваліфікований як "ланцюг обов'язку"[1], що ним "людина добровільно приковує себе до пекучих проблем свого пригнобленого народу" (РПУ, 463). Для публіциста й есеїста Романа Рахманного Франко-суспільствознавець — зразок аналітичної глибини, історіософської зіркості.

Слушність останньої тези підтверджує політологічна "репліка" під назвою "Чим небезпечний російський лібералізм" ("Гомін України", 1988). На підставі осмислення "Одвертого листа до галицької української молодежі" стверджено дотеперішню актуальність пересторог і порад Франка. Основна з них актуальна й у XXI столітті — перебуваючи в ситуації "між молотом і ковадлом", українцям не варт сподіватися на лібералізацію північного сусіда. Навпаки, не гаючи часу, слід витворювати національний "суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла" (УАВ, III, 480).

Цінні франкознавчі думки й оцінки Романа Рахманного акумульовано у студії "Світлий дороговказ на українській пустелі" ("Свобода", 1982). Вже зачинний її акорд виводить генезу всіх людей української національності від "Кобзаря". Їхній же самостійницький гарт — із Франкової кузні. В наступній анафорі-паралелі Шевченкове слово, що вогняним стовпом вказує напрям до "обіцяної землі", пов'язується з біблійною образністю, опрацьованою в поемі "Мойсей". Так високохудожньо-"колажно" зроджено асоціацію: "Іван Франко став для наших предків Мойсеєм, що, йдучи за Шевченковим знаком, вивів їх із неволі" — на твердий гостинець української самостійної державності. Проте заповіти двох велетів нашої нації "не відсвіжуються у пам'яті українського суспільства", — стверджує франкознавець. І я з ним уповні погоджуюся. Скажу більше — не всі вони цьому суспільству навіть відомі. На сором великий, досі архівними залишаються писання хворого тілом, проте дужого духом Івана Франка періоду 1914—1916 рр. Наприклад, поетична рефлексія "А ми з чим?", що закликала

[1] У цитованій автобіографічній сповіді "Nieco o sobie samym" обов'язок наділено означенням "*собачий*". У статті "За який прапор?" також міститься цей прикметний епітет.

українців за прикладом інших націй ставати до високих брам самостійного державного життя. Воістину немає пророка у вітчині своїй: заповіти генія у власній державі роками чекають видавця!

Роман Рахманний із патріотичним обуренням протестує проти свідомих маніпуляцій-наруги в підсовєтській Україні над Шевченком і Франком шляхом піднесення соціальних аспектів їхньої творчості на противагу національно-державницьким і самостійницьким. Інший поширений варіант СРСРівського маніпулювання, виведений автором на денне світло, — нехтування їхніми ідеями боротьби проти національного та соціального визволення українців із-під російського ярма. Натомість фальсифікатори, виконуючи московське замовлення, штучно різьбили з Шевченка "постать голосільника над недолею частини т.зв. трудового люду без виразного національного обличчя" (РПУ, 240). Свідомо вихолощувалося Франкове державництво, коли у "спецфондах" ув'язнювалися "Великі роковини", "Не пора" та інші твори національно-патріотичного звучання. Критично поставився Р.Рахманний і до діаспорної практики славити Шевченка концертами дітвори, неначе він дитячий письменник, та нерозсудливо відсовувати в тінь Франка — родоначальника когорти героїв.

Тим-то франкознавчий дискурс підрозділу "Пророк і провідник" цитатою з твору іще молодого поета "Не пора, не пора, не пора Москалеві й ляхові служить..." ствердив значення нашого Мойсея в виведенні "української громадсько-політичної думки з чужинецької неволі". Підкреслив піонерне в Європі значення Франка-літератора, науковця й громадсько-політичного діяча. Цитатою про жорстокі часи та створену ними марксистську "формальну релігію, основану на догмах клясової боротьби", взятою з проскрибованої радянською цензурою передмови до збірки "Мій Ізмарагд", потвердив прозірливість українського мислителя. Через три з половиною десятиріччя її ще раз засвідчив страшний рік штучно створеного голодомору.

Кульмінація й розв'язка франкознавчої белетризованої студії — частина "Озброєний українець". Потрактований як гуманіст і водночас речник права кожного народу на суверенне існування, Франко постає в ній як історіософ, який "не переставав закликати своїх земляків від Бескиду по Кавказ озброюватися: освітою, наукою, почуттям особистої гідности, збройними вміннями і засобами" (РПУ, 242). Право на такі твердження дала Р.Олійникові історія України початку XX століття, зокрема періоду українського січового стрілецтва (пишаємося належністю до нього нашого діда педагога Михайла Базника, учасника боїв на Маківці), а також сама художня творчість Франка. Серед його патріотичних осягів є й маршова пісня "Гей, Січ іде!", написана спеціально для молодого січового руху. "Усусуси", його "озброєні сини й дочки", як відомо з біографії Франка та спогадів про нього, справді опікувалися поетом у тяжкі роки війни. Завдяки їм Іван Франко міг бачити обриси своєї щасливої країни-мрії від Кубані аж до Сяну-річки.

Практичною настановою-висновком автора статті "Світлий дороговказ на українській пустелі" є синівське, громадянське усвідомлення необхідності вшанування пам'яті й подвигу Івана Франка, сина українського коваля, який, утомлений ціложиттєвою працею, одійшов у засвіти, але залишив нам визвольний вогонь вічного революціонера, той "дух, що тіло рве до бою", та заповітні гартовані слова. Їм до снаги ще й тепер витворювати народ героїв як "органічний продукт українського ґрунту й української історії". І хоч би як намагалися сьогоднішні українські соціалісти чи соціал-демократи "присусідитися" до Івана Франка, проголосити його "своїм" — беззаперечною істиною залишиться той

факт, що навіть у пору симпатій до західноєвропейського типу соціал-демократизму з "щиролюдським обличчям" (із ним молодий Франко пов'язував сподівання на припинення кривди мужиків і рідного народу) автор гімну "Не пора" був насамперед патріотом-соборником. Його творчість, як резюмував Р.Рахманний, і "далі залишається незамінною кузнею української державницької думки і бойової готовности провести цю думку в життя" (РПУ, 243).

Коштовні еманації поезії Каменяра на сторінках інших есеїв і статей "України атомного віку" та "Роздумів про Україну" можуть певною мірою доповнити франкознавчі міркування, конденсовано репрезентовані "Світлим дороговказом...". Наприклад, щодо активності в особистому та національному як філософії людського діяння:

М'які серця в вас, бо трусливі вчасти!
А звір зневаги до людей і власти,
І тьма росте і виситься над вами!

Ми, його жертви, вас звемо з могили:
"Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіра, бийте, рвіть зубами!

Саме такі місця поезії Франка публіцист схарактеризував, послуговуючись знаменними Франковими алегоріями: "*одежу слова*" в них, мовляв, виповнено "*вогнем*" поетового таланту (РПУ, 443). Вогонь його творчого слова і візія України "від Бескиду по Кавказ" стали мотивацією до чину військ УНР, УГА, ОУН-УПА (УАВ, III, 290). Концепція Батьківщини як геополітичної суспільної одиниці в зазначених межах, поетично окреслена на всі часи Франком у циклі "Україна", "Святовечірній казці" та в поемі "Мойсей", синтезувала заповітні мрії попередників. У статті "Актуальність самостійницьких ідей" серед них названо В.Антоновича, О.Кониського і П.Куліша, а також Івана Нечуя-Левицького, Миколу Лисенка, Михайла Грушевського, Лесю Українку та Симона Петлюру (див. про це також РПУ, 650).

Часто Роман Рахманний ремінісценціював ключові образи "другого заповіту української літератури" (Юрій Шевельов) — поеми "Мойсей". Окрім уже згаданих, це й порівняння з "паралітиком на роздорожжі" тих українських індивідумів, які втратили органічний зв'язок із самою суттю української душі ("Немов материнська молитва": УАВ, III, 160); і образ-емоція для відтворення почуття уже згаданих українців, які не знаходять собі місця від "сорому, який нащадків пізніх палитиме" ("Дон Кіхот і Гамлет на горі": РПУ, 422); порівняльна конструкція для характеристики Шевченкового послідовника Франка, який, "неначе Мойсей ізраїльтян, провадив українців через зрадливу пустелю Східньої Европи" (стаття "відшевченківського" назовництва "Коли ще мудрість у нас була своя": УАВ, III, 483).

З-поміж інших самобутньо-оказіонально зінтерпретованих творів українського Мойсея в доробку Р.Рахманного залишили слід славнозвісні "Каменярі" та поема "Іван Вишенський", "Ідилія" і "Великі роковини", "Блаженний муж, що йде на суд неправих..." і "Сипле, сипле, сипле сніг", "Колись в сонетах Данте і Петрарка..." і "Як голова болить! Пожовклі карти...", а також сюжетна основа останнього твору — "Легенда про св.Матвія". Ця одна з багатьох легенд Івана Франка дала імпульс суб'єктивним болючим візіям вірша "Як голова болить! Пожовклі карти...", якому приділяється значна увага у статті "Наше місце в бою за душу свого народу". Публіцист транспонував тут ключовий вузол сюжету про св. Матвія. Ліричний герой згаданого вірша з циклу "Із книги Кааф" — а це сам Франко-книжник — стомленими очима надсилу розбирає давній рукопис (о парадокси

радянської цензури: до п'ятдесятитомника "Легенда про св. Матвія" з її "ласки" не ввійшла, а у вірші основна частина легенди наведена, дивом "уцілівши"!), де повідано, як святий прийшов у "город людожерів", які чужих "...хапали, І, вивертівши очі, напували Отруйним зіллям, і в тюрму саджали, І клали їсти їм траву-отаву".

Нетрадиційним є прочитання Р.Рахманним канібальсько-жаских подробиць: "Франко передбачив, як органи чужої влади наркотиками будуть ламати волю в'язня". Репродукуючи розвиток мотиву в дусі франківського-таки ототожнення себе з Матвієм-бранцем, Рахманний екстраполював стан автора-героя на трагедійне самовідчуття жертви деспотичного режиму. В'язню болить найбільше, "що, зведений До стану травоїдної худоби, Я тямки чоловіцтва ще не стратив". Іскра надії на рятівника з-потойбіч Чорномор'я розгорається в душі героя намарне. Погребальним дзвоном (як і в одній із поезій "Зів'ялого листя") лунають заключні слова вірша "Не надійся нічого! Мовчи і жди!". Тобто, коментував Р.Олійник із черговим несподіваним вигином реалістичної думки колишнього підпільника, "просякнутому ворожою ідеологією нічого чекати чудесного визволу" (УАВ, II, 420).

Ця сама незвичайна легенда "двоголосно" ввійшла й до статті 1977 р. "Самовизначення християнської України". Р.Олійник усіма фібрами душі протестував у ній проти розчахнутості українців межи різними церквами та конфесіями, проти трактування чужоземними центрами українців як німого товару, який вільно навертати у свою віру або й торгувати ним, що вельми нагадує ситуацію початку XXI ст. Із неабиякою експресією автор передає моління рідних душ однієї змученої християнської родини — "поклик любови української:

— Брате! Сестро!.. І я весь у ранах на своєму хресті!.. І лише на тебе я надіюсь, бо вірю: твоя українська барка — "*десь із Чорномор'я*" — причалить до моєї Голготи...". Задля прояснення образності Франка Рахманний відіслав читача до наступних двох строф "Леґенди про св. Матвія":

А може... може там
Далеко десь, по той бік Чорномор'я
Маленька барка надува вітрила,
І в ній сидить Спаситель твій, що чудом

Перепливе безодню і ввійде
В останню ніч у цю сумну темницю,
І верне зір тобі і скаже:
"Встань і вийди!".

Цим апокрифом про святого Матвія у місті людожерів автор передав власні почуття. Відчувши себе таким бранцем, він увійшов як центральний персонаж у символічну легенду про в'язня-велетня. Звернувшися до того самого апокрифічного джерела, Р.Рахманний, по-перше, солідаризувався з Франковим твердженням "*колись у легендах так бувало, та не тепер*", заперечивши в есеї "На годиннику історичної пам'яті — дванадцята" ("Гомін України", 1986) віру в можливість того, що воля прийде сама собою. По-друге, оригінально переосмислив апокриф задля ствердження: в єдиному і ще дуже міцному дереві українського християнства "кружляють життєтворчі соки української віри, гідности, любови й надії на відродження..." (РПУ, 326). Такою ж самостійницькою сподіванкою дихає й Франкова теза з іншого твору, теж відсутнього в п'ятдесятитомнику, — драматичного етюду "Великі роковини". Її вмонтовано в діалог "Дон Кіхот і Гамлет на горі" й вістить вона імператив української готовності до чину на

противагу зажурі над власним безталанням: “Мовиш: “Нині інші війни”. Ну, то іншу зброю куй, Ум гостри, насталюй волю, Лиш воюй, а не тоскуй!” (РПУ, 406).

Цитовані слова ще раз засвідчують належність Франка (див. РПУ, 30) до лав оборонців національної честі, таких, як Михайло Грушевський, В’ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Іван Багряний. Окреслити історичну місію цих видатних діячів допомогли слова поета з циклу “На старі теми”. Прикметно, що зачинним афоризмом “Блаженний муж, що йде на суд неправих І там за правду голос свій підносить...” він, власне, вступив у дискусію з Т.Шевченком, який у переспіві першого з “Псалмів Давидових” стверджував, відповідно до оригіналу, зворотне: “Блаженний муж на лукаву Не вступає раду...”, хоча в поемі “Єретик” той-таки муж постає перед неправим судом (Ян Гус на судилищі в Констанці). Рахманний же використав рядки Каменяра не тільки для оприявнення його філософії активізму й змагання поза межами можливого, а й для характеристики самого Шевченка. Адже це він, мовляв, отой блаженний муж, який іде на суд неправих і там осуджує кривдників (див. РПУ, 571). Це він був тим, “...що в хвилях занепаду, Коли заглухне й найчуткіша совість, Хоч диким криком збуджує громаду І правду й щирість відкрива, як новість” (“Булава української гідности”). Ще раз ці пекучі слова зродив позірно локальніший контекст розмислу про сорокарічний шлях часопису “Гомін України”, де й було 1988-го р. опубліковано статтю “Несхитна вірність державницькій справі”.

Такою ж багатофункціональністю, генеруючою публіцистичну крилату думку, вирізняється образ каменярів, в одну громаду скутих святою думкою. Початком відліку в цьому діапазоні можна вважати мінімальний “знак” — актуалізацію символіки, давно вже прикладеної до особи його творця. Йдеться про окреслення невсипущої й мозольної праці як, “по-Франковому сказавши, “каменярської” (у статті “Три етапи вільної української преси” так означено журналістську діяльність). В метафоричному сенсі цей образ послужив для піднесення справжніх українських патріотів, яких автор називає “Каменярами сучасної живої України”. В студії “Сучасні критерії українського патріотизму”, де фігурує цей підзаголовок, символіка “Каменярів” мігрувала в розмірковування щодо педагогічно-виховного процесу. Тоді як не надто здалі педагоги звикли нарікати, пише Роман Рахманний, що краще “каміння на шляху товкти, ніж чужих дітей навчати”, то справжні вихователі — це каменярі. Вони в душах українських нащадків будують шлях до самостійної України, хоч разом із І.Франком могли б сказати: перемога української правди “прийде по наших аж кістках” (РПУ, 598).

Наскрізна, до того ж самобутньо розбудована, образність вірша “Каменярі” в есеї з “літературною” назвою “Сон української ночі” (“Національна трибуна”, 1986). В ньому сконтаміновано однойменний образ із символістської драми державницького спрямування “молодомузівця” Василя Пачовського з фігурою умовності Франкового вірша. Вона відкриває статтю, функціонуючи як епіграф із вказівкою на джерело: “Я бачив дивний сон...”. Наступна літературознавча думка науково-продуктивно констатувала плідність художньої форми сновидінь. У Шевченка чи Франка, за Р.Рахманним, сон як художній засіб був формою викладу думок або й висловлення підсвідомого, що “жевріло десь глибоко... як пересторога” (РПУ, 42). Справді, як довів К.-Ґ. Юнґ, а кількома роками раніше засвідчив глибокий психолог-людинознавець Михайло Коцюбинський (новели “В дорозі”, “Сон”), уві сні на поверхню виходить підсвідоме й нагадує, мучить, остерігає. Використання такого засобу, як сон, притаманне й публіцистам, стверджував Р.Рахманний, взявши за приклад власний досвід.

Частина статті під назвою "Зовсім не каменярі" белетристично явила умовне сновидіння. "Безмірна площина". Непрохідна стіна скель. Конвенційний пейзаж такого ж похмуро-пригноблюючого, як у Франка, настрою есеїстом генералізовано до меж кінецьсвітніх. "Тисячі таких, як я" цілеспрямовано, що жодна сила й на мить спинити не може, не те щоб далі йшли — поступово вкопувалися-вгрузали в землю (свідоме розподібнення з "Каменярами"). При тому намагалися засипати землею копачів-лідерів, щоби їх пригальмувати. В діалозі розповідача з одним із копачів виник "відфранківський" мотив загибелі в лиховісній роботі. Могутній голос із темної безодні (в "Каменярах" — голос сильний згори) у своєму наказі так модифікував джерело: "Копайте всі! Нехай ні сухість, ані спека, ані спрага не спинять вас!". Знижені тони опису інтригують, допоки наступний підрозділ ставить крапки над "і": сюрреалістичне оновлення форми знаменитого вірша підпорядковується законам спершу очудненого, а далі публіцистично-відкритого оскарження совєтської до- і післявоєнної дійсності та її Великих наглядачів, що по-інквізиторськи заохочували: "...полемізуйте всі! *Нехай ні холод, ні голод* у вашій країні *не спинять вас* у цій критиці й самокритиці, бо ваше *щастя прийде* щойно *по ваших кістках*!". Цю умовну звинувачувальну картину взаємного закопування українських інтелектуалів під спонуками "згори" ще й збагачено ремінісценціями з Миколи Зерова ("Це долі нашої смутний узор...") і Миколи Хвильового ("шлях у загірню комуну"). Магнетичний поклик не вщух над злощасною рівниною, пише Роман Рахманний, і на 1986-й рік. Але хіба відкинуто "полемічно-плямувальні лопати" в Україні XXI століття? Хіба всі українці вилізли з проритих рівчаків? Тож і в цьому випадку маємо підстави констатувати: самобутня рецепція публіцистом національної літературної класики слугувала актуалізації проблем українського суспільного життя, стала стимулом перегляду його суб'єктами власних позицій.

Поема Франка про гідний шлях служіння Богові серед рідного народу, в спільних із ним змаганнях — "Іван Вишенський" — не раз ставала в пригоді есеїстові. Наприклад, як настроєвий камертон і поетичний канон для емоційно-експресивного вираження багатовікових українських історичних тренів. Йдеться про вже не раз цитований есей "На вавилонських ріках України", який відкривається мотто з Давидового псалма не в чиїй іншій, а саме у франківській інтерпретації, спрямованій проти всілякого рабства тіла й духу — "На ріці вавилонській — і я там сидів..." (десятий вірш циклу "На старі теми"). Емоції й тямки українського екзильного гурту на березі котроїсь із чужоземних річок органічно вклалися в лад і склад отих предківських жалінь і "невільницьких плачів" (фактором естетичного "будівництва" в останньому образі стала, гадаємо, вже й поетична творчість Лесі Українки). Їх раніше "так вражаюче відтворив Іван Франко у поемі "Іван Вишенський": "Б'ють на нас і явно, й тайно Вороги непримиримі, Напасти, і брехні, й зради Нас підкопують і рвуть" (РПУ, 267).

Унікальна філософська поема доволі несподівано, бо в історичному творі про пресу не йдеться, прислужилася для ствердження суспільно-політичного концепту: вільна українська преса має й далі несхитно бути загальноукраїнським дороговказом. Зручно й доречно приклавши наведені слова Франка, "найбільшого серед великих українських журналістів і публіцистів", до практичних потреб новочасного українства, Роман Рахманний знову довів непроминальне значення й універсальні можливості духових плодів генія:

"...загрівай нас своїм словом,
будь між нами, мов та ватра
у кошарі пастухів.
Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі

і лякає злу звірюку,
душі радує живі.
Будь ти нам духовим батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим" (УАВ, I, 83).

І ці високі слова — не поетична ідеалізація того, що англійці називають point of view (пункт бачення), а реальна необхідність критеріїв і вимог. До речі, розкриваючи трагізм нації без вільного рідного слова, нації, позірно суверенної, а насправді досмертно стиснутої, мов Лаокоон із дітьми, кільцями ворожоімперського boa constrictor'a (удава), публіцист послугувався образами українського Мойсея. Мовляв, ось уже півстоліття "щоденно (немов сніг у поезії Івана Франка — "Сипле, сипле, сипле сніг". — *В.П.*) із північної "*сірої безодні Міріядами летять ті метелики холодні*" — листки газетного паперу, задрукованого чужоземною пропаґандою". Докорінно переосмислений (уже самим переведенням із камерної сфери інтимних переживань ліричного героя ліричної драми "Зів'яле листя" в площину політичного оскарження російськоімперського колоніалізму), драматичний мінор Франка генералізовано в пуанті есею "Окупантський килим забуття. Преса Української ССР 1967 року" ("Сучасність", 1967). Хижа практика "перекривання кисню" уярмленим народам "*білим килимом забуття*" національного оскаржується й таврується за найтіснішої взаємодії з силою й виразністю Франкової трагічної метафорики. Під пером есеїста окреме, екстрапольоване з біографії автора "Зів'ялого листя", стало загальним, політичним і інвективним. Адже той зимовий килим забуття, "*Одубіння, отуплення Все покрив, стискає все До найглибшого коріння...*" (УАВ, III, 93).

Інша функція і прагматичний узус образних речень із поеми "Іван Вишенський" у статті Р.Рахманного "На порозі другого півстоліття", датованої 1967 роком. За жанром ця доповідь, виголошена на загальноканадському з'їзді Союзу українців-самостійників, що проходив у Торонто, є публіцистичною медитацією, присвяченою становищу українства вдома і в екзилі, ставленню окремої української людини до Батьківщини. Цю проблему, для нас не нову, розв'язував Франко у славному творі. Усвідомлюючи його особливе значення, доповідач радить відсвіжити в "пам'яті основну ідею тієї поеми", заохотити дітей прочитати її, обміркувати її з ними. Публіцист певен: історіософський непроминальний твір "суто людського характеру" робить "велике враження на українську людину". Вводячи слухачів-читачів у сенс подій твору, він роз'яснює їм історичну та психологічну ситуацію, розкриває внутрішній стан афонського старця, стверджує право кожної людини на втому. Обіграно історичний факт посольства від лучан на святу гору 1621 року; виклад щедро оздоблено коштовними цитаціями з десятої частини поеми — з листа посланців до блаженного аскета. Аналізуючи й цитуючи лист українських патріотів, Р.Рахманний виявив естетичну чутливість, коли атрибутував саме цей уступ як вершинний щодо наявного в ньому трагізму:

"...Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.
Врем'я йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Мож, голос твій і ум твій
все поверне на добро".

Тонко й точно передано конфліктні внутрішні первні в душі Йвана — "почуття національного обов'язку зударялося з релігійними прагненнями спасти власну душу" ("Що мені до України? Хай рятується, як знає, — А мені коли б самому Дотиснуться до Христа. Адже я слабий і грішний! Я не світоч, не месія, Їх від згуби не відкуплю, Сам із ними пропаду"). Конфлікт патріотичної пам'яті й релігійного обов'язку призводить до поразки "в першій битві його великої війни за власну душу". Як вповні справедливо зауважив Р.Рахманний, змучений протиборством старець у кульмінації поеми Франка обміркував це питання з християнського погляду, остаточно вирішивши: "І яке ж ти маєш право, Черепино недобита, Про своє спасення дбати Там, де гине міліон?". Адже суперечить це і Христовій науці покласти за братів власну душу...

Моління Вишенського до Розіп'ятого про диво літературознавець потлумачив психологічно-раціонально: здебільшого змарнована нагода зробити добру богоугодну справу не повторюється, а втраченого не поверне жодне диво. Останнє одкровення "від Івана", мовляв, високовартісне завдяки тому, що в ньому стверджується: будь-що-будь слід рятувати край і люд свій від загибелі. Повністю погоджуючись із таким прочитанням, що спрямовує реципієнта на хресний шлях відданості Україні в біді та в загладі, хотілося б тут запропонувати дещо іншу версію того, що насправді відбулося в неоднозначному фіналі поеми. Врешті, воно не суперечить ідеалістичному баченню її мистецького викінчення, протиставленого самим Р.Рахманним приземленій "практиці хлібоз'їдачів, еґоїстів" (УАВ, III, 398). Тож цей фінал, на нашу думку, можна потлумачити так: пристрасне моління старця до Христа творить-таки диво. Вишенський не гине, впавши до підложжя скелі, а йде геть від своєї печерної яскині по морю, аки по земній тверді, слідом за баркою з посланцями ген-ген на Батьківщину. Йде, щоби служити Богові не у відірваності від світу, а у праці для рідного народу, в безпосередніх зв'язках із ним через любов і спільну боротьбу. До такого бачення підводить як емоційне тло заключної частини, так і саморух творчості Франка XX століття в напрямку до високого ідеалізму й навіть християнської містики.

Одна з перших статей "Роздумів про Україну" — "Коли ще звірі знали українську мову" — написана у зв'язку з появою англомовного видання "Лиса Микити"[2]. Рецензент одразу ж завважив "ґеніяльність цього велетня української культури і державницької думки". Франко, зазначив він, як ніхто вмів промовляти до розуму та почуттів дорослих і дітвори. Поему-казку про хитрого лиса атестовано як "неповторну українською та вселюдською тематикою". Як чудову також слушно оцінено "збірку байок і казок на основі різнонаціональних і українських мотивів" під назвою "Коли ще звірі говорили". Наведені Франкові слова з передслів'я до цієї книжки 1903 р. і справді виявили вміння промовляти до всіх — посутньо науково та водночас образно: "Наша нинішня байка й казка, це та сама Попелюшка, що заклята живе в брудній одежі в душній кухні, але насправді вона царівна родом із високого, блискучого замку".

Виявив такий талант і сам Роман Рахманний, коли за допомогою інтроспективного екскурсу в дитинство повів мову про той самий час, заявлений у заголовку. Звірі

[2] Прегарний стиль цієї поеми-казки допоміг оформити опис масового руху в есеї "На годиннику історичної пам'яті – дванадцята" (до княжого двору пішло "*все, що виє, гавка, квака*": УАВ, II, 162). Але образ рубача тут, гадаємо, з огляду на цілковито протилежну семантику, – оригінального походження, а не транспонований із поеми Франка "Рубач".

колись розмовляли українською, образно мислив етнолог, "не лише на Свят-Вечір, коли навіть німа тварина зі своїми українськими господарями розмовляє — новонароджену Правду прославляє" (завважимо в цитаті "думні" аплікації дієслівними постпозиціями-римами). Щодня в дитинстві можна почути від звірів материну мову завдяки писанням Франка, й "очима нашої уяви, — метафорично спогадував автор, — ми бачили великий український світ з численними добрими й менш добрими людьми українського роду" (РПУ, 18). Вони розуміли худібку, а то й із усякою нечистю могли розмовляти та посоромити її, як мовлять латинники, ad majorem Dei gloriam. Мова як пристанище рідного духа, література як джерело довічних ідей, — ні, не перебільшив Р.Рахманний їхнього значення. Зокрема, такого твору, як "Не пора". Разом із січовою стрічкою національної барви його рядки "Не пора, не пора, не пора Москалеві й ляхові служить, Довершилась України кривда стара — Нам пора для України жить!" стали символом відродження всього пригніченого українства.

Болючий сором публіциста за становище рідної мови ввібрало завершальне обрамлення. Давно, мовляв, минув той час, коли навіть із тваринами українці розмовляли своєю мовою. В чудових творах Франка "навіть рак і гадюка знають українську мову, розмовляють нею і шанують її як найпевнішого зв'язкового із світом українських людей" (РПУ, 24—25). Колись царська цензура заборонила перевидання цих творів у Києві. Й хоча царату давно немає, вже понад десятиріччя минуло, відколи розвалився СРСР, а в Києві — та й хіба тільки в ньому? — досі майже не чути мови Шевченка та Франка. Полум'яним звертанням до всіх щирих українців звучить у пуанті статті тюремний сонет Каменяра з закликом гартувати сили і гнати звіра. А й справді, вже час найвищий прогнати навіть дух отих "людинозвірів"-русифікаторів...

Інші, частковіші, вияви спілкування Романа Рахманного з художньо-мислительним набутком Франка виявляють його літературну обізнаність та слушність аналітичного узагальнення з приводу того, що в українській літературі XIX — початку XX ст. більш активні й живі не чоловічі, а жіночі персонажі[3]; мистецьке чуття й дотепну іронію Франка при відтворенні німецької етноментальності в оцінці"Панцирних сонетів" Ф.Рюккерта ("немов капрал гарка"); поетове піднесення нескореності духа хай навіть борця з вітряками, останнє слово якого так оформлене в поемі "Пригоди Дон-Кіхота":

"...Та не жалую я того,
Що робив, хоч не одному
З вас дурними видаються
Щирі змагання мої" (РПУ, 478).

Небуденна Франкіана Р.Рахманного (стаття "Коли ще мудрість у нас була своя") абсорбувала й публіцистику українського Мойсея. Він, як тепер відомо фахівцям в Україні, прозірливо передбачив найжорстокіший тотальний тиск комуністично-поліційної держави майбутнього на кожен людський індивідум, необмежену владу її правителів та тріумф нової бюрократії над усіма формами життя суспільності. Велич мислителя та його живої етики — у центрі заключної частини "Заповіт Івана Франка" зі статті Р.Рахманного "Правда догори дном" ("Національна трибуна", 1984). Автор застерігає від захоплення фальшивими пророками й антиукраїнською пропагандою, сміливо звертається до проблеми свободи висловлювань, покликаючися при цьому на приклад І.Франка. Цей

[3] Прикладом, що відбиває, можливо, наслідки виродження чоловічого генофонду нації за колоніального буття, названо у "Відповіді сердитому молодому сфінксові", зокрема, меншеньку за хлопчика дівчинку з "Ідилії", яка відважно веде перед у мандрівці до залізних стовпів.

світський автор, стверджує Р.Рахманний, мав право вислову в питаннях духовних, бо володів "великими знаннями Святого Письма Старого і Нового Заповітів і глибоким розумінням Христового вчення".

Такі судження, ревеляційні для багатьох сучасних українських читачів, переведено у площину художньої творчості Франка. Зокрема, Р.Рахманний із усіма на те підставами констатував: у своїй поезії "він часто заторкував морально-етичні й релігійні питання та розв'язував їх доволі успішно". Як доказ цього названо вірш із збірки "Мій Ізмарагд", у якому піднесено заповідь любити ближнього, як себе самого. Нею саме й спекулюють фальшиві пророки, щоб обеззброїти борців за волю проти колоніального тиску. Р.Рахманний як теолог і літературознавець ув одній особі звертався до рядків Франка як до непідробного і важливого контраргументу. Атрибутувавши наведені далі строфи як належні до другого вірша з циклу "Паренетікон", пригляньмося ближче до них і до висновків ученого й інтерпретатора:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.
Господь сказав: "Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!".
Подумай добре, що Господь велів!
Не мовив: "Моїх ворогів любіте!".
Отсе, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі,
Не варт любові вашої ніколи.

Ці глибокомудрі слова зовсім не проповідують шовіністичної ненависті до ближніх іншої національності. Таке на Франка було б зовсім не схоже — прецінь належав він "до ґрона найбільших гуманістів европейських народів, поряд із Шевченком, Шекспіром, Ґете, Данте й іншими" (УАВ, І, 659). Але він розрізняв, як переконливо стверджував Р.Рахманний, гідну прощення особисту кривду людини та кривду загальнолюдську — проти нації. А що це гріх найтяжчий, який не можна пробачити, — свідчив яко майстер слова і Тарас Шевченко (пригадаймо його баладний вірш "За байраком байрак..."). Геноцид як особливий проступок проти Творця та його законів не може бути реабілітований заповіддю людинолюбства. — "Як каже Іван Франко, Господь Бог не велів нам любити *Його* (курсив автора. — *В.П.*) ворогів, ані ворогів правди й волі, бо тільки Він єдиний, Творець всесвіту, може прощати всі провини людські" (УАВ, І, 660). Ось альфа й омега живої етики християн Шевченка та Франка: ворогам Бога, і правди, і волі треба давати послідовну відсіч!

Отже, цитати й ремінісценції з огрому художньої й публіцистичної творчості Франка в опосередковуючій транспозиції есеїв і статей Романа Рахманного адекватно репрезентували нашого генія як історіософа-патріота, державника, який заініціював певний рух українського й навіть сусідніх народів за політичну окремішність і суверенну самостійність. Різноформне мислительно-белетристичне освоєння есеїстом і публіцистом франківської неоціненної й досі, на превеликий жаль, недооціненої спадщини супроводилось актуалізацією ліричних, епічних і ліро-епічних мотивів, тем, образів-символів, прийомів автора "Каменярів" задля успішного розв'язання насущних проблем і нагадування українству про вічні істини та імперативи.